

OMONIMIA ȘI ANALIZA GRAMATICALĂ: SUBIECTUL

Florina-Maria BĂCILĂ
Universitatea de Vest din Timișoara

florina_bacila@yahoo.com

Homonymy and Grammatical Analysis: the Subject

The area of homonymy was extended to other language levels, in addition to the lexical one, being defined as an association of identical sound complexes with different meanings. With this in view, the objective of the article is to examine some issues regarding the consequences of homonymy for grammatical analysis. We will discuss the homonymy present in structures with a Subject – a complex part of a sentence, the topic of much scholarly debate. We will consider its presence in multi-interpretable units, in which the Subject may be erroneously labelled as Predicative, Subject Complement, Attribute, Direct Object, etc., especially because many Romanian constructions with a Subject are in a direct relationship with some significant morphological elements, but, at the same time, remain ambiguous outside a wider context. In conclusion, for disambiguation, one can use intonation, agreement, word order, etc., not neglecting the fact that some of these situations are a result of the identical case forms which exist in Romanian (for example: Nominative – Accusative). This fact proves, once again, the necessity of an integrated approach to the Romanian grammar, in order to avoid the current confusions; although a morpho-syntactical issue, grammatical homonymy, with influences upon syntactic unit analysis, must also be studied in connection with semantics and phonetics, as it represents a typical case of interdependence between the branches of any language.

Keywords: *grammar; subject; homonymy; syntax; morphology*

În limba română, categoria gramaticală a cazului cuprinde cinci termeni: nominativul, acuzativul, genitivul, dativul și vocativul, manifestându-se, în flexiunea nominală, prin forme distincte, organizate într-un sistem de opoziții (Irimia 1997: 69-75), dar și prin *sincretism* sau *omonimie cazuală*¹, adică prin identitatea formelor care cumulează mai multe valori, diferențiate prin relațiile și funcțiile lor sintactice. Celor cinci cazuri le corespunde o paradigmă cu un număr de una, două sau trei forme distincte. Flexiunea substantivală presupune cel puțin omonimiile nominativ = acuzativ și genitiv = dativ: „Formele cazuale pot fi la singular total omonime sau omonime două câte două (nominativul cu acuzativul și genitivul cu dativul); la plural, toate formele cazuale sunt omonime și, la rândul lor, acestea pot fi sau nu omonime cu formele de genitiv-dativ singular sau cu toate formele cazuale ale singularului.” (Hristea (coord.) 1984: 216).

Acest fenomen generează o serie de confuzii (Pană Dindelegan 2003: 11-26 *passim*). În morfologia numelui (substantiv, pronume, numeral) și a adjectivului (propriu-zis, participial sau

¹ Situația se întâlnește și în latină, unde, de exemplu, dativul este omonim cu genitivul la singularul substantivelor de declinarea I. Tot în latină, opoziția dativ / ablativ e neutralizată la pluralul tuturor substantivelor, formele cazuale respective fiind identice, deși, la singular, se deosebesc prin desinențe; cf. Petre 1978: 132: „Având note caracteristice comune cu omonimia, sincretismul reprezintă tot o suprimare a unei opoziții între semnificații cu menținerea opoziției de conținut.” În unele situații, sincretismul unor forme flexionare poate fi o cauză a ambiguității sintactice. De exemplu, în secvența *ziduri de piatră gri*, adjectivul *gri*, ca determinant al substantivului *ziduri*, este o formă de neutru plural, iar ca determinant al substantivului *piatră*, este feminin singular. De multe ori, valoarea acordului în exprimarea relațiilor structurale este anihilată de sincretismele mai extinse sau mai restrânse ale sistemului flexionar; vezi și Petre 1978: 133.

pronominal), una dintre cele mai mari dificultăți gramaticale o constituie stabilirea cazului, fapt explicabil și prin factori care privesc identitatea deosebit de frecventă a formelor respective, chiar și în condițiile în care articolul rezolvă parțial unele omonimii.

Omonimia formelor cazuale de genitiv-dativ, pe de o parte, și de nominativ-acuzativ, pe de altă parte, prezintă la orice clasă de cuvinte care cunoaște această categorie gramaticală, și omonimia totală nominativ = acuzativ = genitiv = dativ, caracterizând numai anumite clase (substantivele masculine și neutre la singular și la plural, dar și cele feminine la pluralul nearticulat), sunt surse constante de erori în recunoașterea cazurilor. Există numeroase construcții în care particularitățile sintactice reprezintă singurele mijloace pentru identificarea corectă a cazului, imposibilă în afara unei asemenea interpretări. De aceea, o perspectivă morfosintactică integratoare este obligatorie în abordarea cazurilor; altfel, confuzia curentă dintre nominativ și acuzativ e inevitabilă, derivând din aceea a funcțiilor de subiect și de complement direct, de complement direct și nume predicativ sau element predicativ suplimentar.

În general, libertatea de topică a unui tip de sintagmă este supusă unor constrângeri. Astfel, plasarea unui substantiv după un verb tranzitiv poate conduce la o construcție ambiguă sub aspectul organizării: față de *Lupul atacă.*, în care substantivul realizează o relație de interdependență cu verbul-predicat, având funcție de subiect, în succesiunea *Atacă lupul.*, organizarea devine ambiguă, substantivul putând reprezenta, prin poziția și forma lui, subiectul (exprimând valoarea de [Agent]) sau complementul direct (redând valoarea de [Pacient]). Echivocul e, în acest caz, rezultatul caracterului nerelevant al topicii, al compatibilității poziției postverbale, când verbul este tranzitiv, cu ocurența unor termeni care intră în relații diferite cu verbul, dar și al unei particularități morfologice – omonimia, generală în flexiunea substantivală românească, dintre nominativ și acuzativ (cf. și enunțul *Alege tabloul.*, care conține un raport de dependență, în opoziție cu *Alege decanul.*, secvență sintactic ambiguă). Semantica termenilor poate anula efectul acestei omonimii cazuale dublate de topica echivocă, asigurând dezambiguizarea, deși, foarte frecvent, precizarea structurii interne a grupărilor [verb tranzitiv + substantiv] presupune intervenția clarificatoare a contextului (Guțu Romalo 1973: 47-48).

Comparativ cu alte limbi romanice, în română există posibilitatea de a distinge complementul direct de subiect, semnificativă rămânând tendința – manifestată puternic – de creare a unor mărci speciale, fapt impus de anumite particularități morfosintactice ale sistemului. În calitate de morfem al complementului direct, *pe* se folosește acolo unde poate elimina o confuzie între cei doi actanți menționați (independent de poziția acestora în enunț), echivoc a cărui sursă o constituie, așa cum am arătat, omonimia morfologică nominativ = acuzativ. De exemplu, într-o propoziție ca *Admiră studenții elevii?*, în care subiectul și complementul direct sunt exprimate prin substantive nemarcate cazual, având aceeași formă și aceleași trăsături semantice, *pe* aduce precizarea necesară (alături de anticiparea complementului printr-o formă neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal): *Îi admiră elevii pe studenți?* sau *Îi admiră studenții pe elevi?*. În construcții ca *Mână pe mână spală.*, *Cui pe cui scoate.*, selecția lui *pe* cu un nominal nearticulat cu valoare generică se explică sintactic: necesitatea diferențierii formelor substantivale identice care au, în asemenea situații, funcții diferite (subiect și complement direct) (GALR II 2005: 378-379)¹.

Dublarea clitică e un fenomen gramatical frecvent utilizat în română, cu reguli de natură sintactică și semantică. Ea rezolvă omonimia dintre nominativ și acuzativ la substantivele cu rol

¹ De altfel, omonimia este adesea evitată prin repetarea unei prepoziții: enunțul echivoc *Mănânc plăcinte cu brânză și mere.* („Mănânc plăcinte cu brânză și mănânc mere.” sau „Unele plăcinte sunt umplute cu brânză, iar altele, cu mere.”?) se clarifică într-un context precum *Mănânc plăcinte cu brânză și cu mere.*

de subiect, respectiv, de complement direct, în condițiile în care cele două forme cazuale sunt omonime și au o topică relativ liberă. În propozițiile în care complementul direct este antepus predicatului, iar subiectul, postpus, dublarea complementului dezambiguiază mesajul. Așezate în poziție obișnuită (complementul după subiect), distingerea lor se realizează, simultan, prin dublare (reluare și anticipare cu ajutorul cliticelor pronumelui personal) și prin topică (într-o construcție ca *Studentul cartea o citește.*, complementul este dublat – *cartea o* –, iar subiectul apare pe primul loc; în topica obiectivă, nominativul-subiect satisface valența din stânga verbului-predicat, în timp ce acuzativul-complement direct urmează acestuia). Este de semnalat relația sintactică dintre dublare și construcția complementului direct cu *pe*, rolul lor comun, dar și legătura semantică dintre aceste fenomene – cf. următoarele exemple: *A venit Ioana / mama.* (nominativ) vs *Am văzut-o pe Ioana / pe mama.* (acuzativ) (GALR II 2005: 382-383)¹.

Există situații în care flexiunea cazuală și acordul nu sunt suficiente pentru a indica în mod univoc organizarea internă a enunțului, astfel încât „singurele elemente cu ajutorul cărora se poate deduce relația sintactică dintre unități sunt ordinea cuvintelor și accentul frazei.” (Dascălu-Jinga 2001: 23). De pildă, în paradigma unor substantive, deosebirea nominativ / acuzativ și, implicit, subiect / complement direct se face luând în considerare nu numai prepoziția *pe* sau reluarea prin cliticele de acuzativ ale pronumelui personal (vezi *supra*), ci și acordul predicatului cu nominativul-subiect, asociat unei intonații speciale (*Multe locuri frumoase a vizitat clasa noastră!*), și, nu în ultimul rând, topica (vezi exemplul *Vulpea vede câinele.*, cu *vulpea* = subiect antepus în nominativ și *câinele* = complement direct în acuzativ, postpus verbului regent; dacă modificăm ordinea cuvintelor: *Câinele vede vulpea.*, rolurile sintactice se inversează). Când ambele apar fie numai în postpunere, fie numai în antepunere, există alte mijloace de delimitare: în primul caz, dezambiguizarea se face prin intermediul intonației² ori prin faptul că substantivul-subiect e articulat, iar celălalt, nearticulat (*Atacă oi lupii.*, *Mănâncă fructe omizile.*); când intervin factori de natură pragmatică și complementul direct este antepus, iar subiectul, postpus, deosebirea se ilustrează prin dublarea clitică a complementului direct: *Zăpada o spulberă vântul.*, *Un succes îl reprezintă rezultatele obținute la acest concurs.* etc.³.

Omonimia la nivel morfologic determină și caracterul echivoc al unor construcții cu verbe intransitive, grupate cu elemente lexicale ca *iarna*, *vara*, *ziua*, *noaptea* etc. În aceste cazuri, sursa ambiguității o constituie identitatea formală dintre substantivele și adverbele respective, așa că *Vine iarna.* poate reprezenta realizarea unei relații de interdependență (cf. enunțurile *Curând vine și iarna!* / *Iar vine iarna și e ger.*) sau a uneia de dependență (*Moș Crăciun vine iarna.*); într-o situație similară sunt *Sosește noaptea.* (*noaptea* = subiect sau circumstanțial de timp), *Începe ziua.* (*ziua* = subiect, complement direct sau circumstanțial de timp) etc. Alteori, semantica termenilor *iarna*, *ziua* etc. e incompatibilă cu funcția de subiect: *Lucrează noaptea.* este o construcție în care sensul lexical al elementelor le situează într-un raport de dependență (Avram 1997: 481).

¹ În general (la substantiv, la numeral și la unele specii de pronume sau la anumite persoane ale pronumelui personal), forma de acuzativ a nominalului e omonimă cu cea de nominativ: *Ei / Doi (copii) / Aceia vin.* vs *Pe ei / Pe doi (copii) / Pe aceia i-am văzut ieri.* Combinarea prepoziției cu un nominal distinge însă nominativul de acuzativ, fapt evident când nominalul este pronume personal: *tu* vs *despre tine, eu* vs *după mine*; pentru această discuție, vezi GALR II 2005: 124; Avram 1997: 68-69; Toma 1996: 204.

² Vezi discuția despre exemplul *Își ajută părinții copiii.* în GALR II 2005: 938, alături de următoarea observație: „Ambiguitatea sintactică potențială care derivă din omonimia dintre formele de nominativ și acuzativ poate fi înlăturată prin plasarea accentului frastic pe substantivul la nominativ, pentru realizarea poziției de subiect”.

³ Pentru confuzia dintre complementul direct exprimat prin acuzativul neprepozițional și subiect, cu consecințe în planul comunicării, și pentru mijloacele de delimitare a celor două poziții sintactice, vezi GALR II 2005: 390-391.

Adesea, în analiza sintactică, persistă confuzia dintre subiectul multiplu al unei propoziții și circumstanțialul sociativ (Crașoveanu 2002: 52-54) (numai când acesta însoțește subiectul în realizarea acțiunii și poate deveni el însuși subiect, alături de cel deja existent, nu și când se referă la o altă parte a propoziției), ignorându-se faptul că subiectul multiplu impune acordul predicatului la plural și că forma de număr a acestuia distinge cele două poziții sintactice¹. Confuzia apare mai ales când, ca element coordonator în cadrul subiectului multiplu, se întrebuințează, cu sensul conjuncției copulative *și*, prepoziția *cu* sau, cu același înțeles, locuțiunile prepoziționale *împreună cu*, *cu tot cu*, specifice circumstanțialului sociativ, ori locuțiunea *și cu*, frecventă în limba populară și în exprimarea familiară. Antepunerea circumstanțialului, cu un evident rol emfatic, poate crea echivoc, dar acordul la singular clarifică statutul elementelor. Acest criteriu distinctiv devine însă inoperant când verbul-predicat al propoziției prezintă o identitate între singular și plural. Intervin, astfel, două categorii de situații: cele în care verbul respectiv este însoțit de un determinant a cărui formă este sau nu un indiciu al subiectului multiplu și cele în care verbul nu are determinări.

În exemplul: „Și ne coborâm noi, și ne tot coborâm, cu mare greutate, pe niște povârnișuri primejdioase, și ne încurcăm printre ciritei de brad, și caii lunecau și se duceau de-a răstăgolul, și eu cu Dumitru mergeam zgribuliți și plângeam [subl. n. – F.-M.B.] în pumni de frig” (Creangă 1983: 170), *eu cu Dumitru* reprezintă subiectul multiplu, iar verbul-predicat *mergeam* este la plural, fapt indicat de predicativul suplimentar *zgribuliți*. Când verbul nu are compliniri, se va recurge fie la unele informații oferite de fraza care conține propoziția în discuție: „Eu cu Dumitru [...] mergeam tot zburdând și hârjonindu-*ne*, de parcă nu eram *noi* [subl. n. – F.-M.B.] râioșii din Broșteni” (Creangă 1983: 170) – unde formele pronominale *-ne* și *noi* conferă sens de plural predicatului și indică existența unui subiect multiplu –, fie la analiza conținutului textului: în fraza „Când am venit *eu cu tata și cu frații* [subl. n. – F.-M.B.] mei, Petrea și Vasile și Nică, din Ardeal în Pipirig, [...] unde se pomeneau școli ca a lui Baloș în Moldova?” (Creangă 1983: 164), elementele subliniate alcătuiesc subiectul multiplu, având sensul pluralului inclusiv „noi”.

Când subiectul și termenul asociat sunt la plural, construcția se ambiguizează: *Cuțitele împreună cu lingurile se așază la dreapta farfuriei*. În aceste situații, topica poate decide statutul sintactic al termenilor: subiect, dacă ambii sunt antepuși verbului; circumstanțial sociativ, dacă al doilea termen este postpus, eventual, izolat prin virgulă: *Cuțitele se așază la dreapta farfuriei, împreună cu lingurile*. (GALR II 2005: 514).

Implicații de natură morfosintactică pot fi reperate și în rezolvarea omonimiilor dintre anumite forme verbale identice². Astfel, pentru orice verb românesc, formele de persoana I, singular și plural, ale imperfectului și ale perfectului compus sunt identice; în enunțuri ca: *Nu eram acolo în momentul accidentului.*, *Am terminat repede lucrarea.*, desprinse din context, e dificil să ne dăm seama care este subiectul propoziției (*eu* sau *noi*?); de aceea, pentru a se asigura claritatea exprimării, precum și o analiză gramaticală corectă, este necesară, în asemenea situații, prezența, în text, a pronumelor personale cu rol de subiect: *Eu nu eram acolo în momentul accidentului.*, *Noi am terminat repede lucrarea.*

¹ Vezi GALR II 2005: 366: „Subiectul unic poate fi urmat de o construcție cu circumstanțial sociativ susceptibilă de a fi confundată cu termenul secund al unui subiect multiplu. În această situație, acordul predicatului la singular reprezintă o modalitate de dezambiguizare a structurii”: *X, împreună cu Y, a vizitat muzeul.*; vezi și GALR II 2005: 513.

² Vezi Băcilă 2001: 129-133, unde am arătat cum au fost rezolvate, în plan diacronic, omonimiile din paradigma verbelor românești la diferite moduri și timpuri, subliniind rolul extrem de important al analogiei, care vine să „repare” ceea ce evoluția fonetică a distrus, fapt evident atât în limba literară, cât și la nivel dialectal.

În distingerea subiectului de numele predicativ (având în vedere marea mobilitate a topicii acestora), un rol esențial îl deține acordul: *Fetele erau pasiunea lui cea mai mare. / Pasiunea lui cea mai mare erau fetele*. Asocierea celor doi factori – echivalența semantică în context și libertatea de topică – provoacă dificultăți pentru identificarea subiectului și pentru acordul corect al verbului. Alături de intonație, articolul poate funcționa ca marcă de dezambiguizare a subiectului (*Profesorul e doctorand. / Doctorandul e profesor.*). Criteriul acordului în distingerea celor două poziții sintactice realizate prin nominale în nominativ devine însă inefficient în situațiile în care cele două nume reprezintă cuvinte aparținând acelorași părți de vorbire și cu aceleași caracteristici gramaticale (*Țara este poporul., Puterea este presa.*). Deosebirea dintre ele se poate face numai prin topică (de obicei, subiectul are o poziție preverbală, iar numele predicativ – una postverbală) sau prin intonație, prin accentuarea emfatică a termenului considerat subiect. Construcțiile simetrice pot include pronume, diferențierea pozițiilor sintactice fiind realizată tot prin topică (*Tu ești tu și eu sunt eu., El este acela.*) (GALR II 2005: 369-370).

Când predicativul suplimentar subordonat subiectului se realizează prin pronume și numerale, iar subiectul este nelexicalizat, construcțiile sunt ambigue: pronumele sau numeralul respectiv poate fi analizat fie ca predicativ suplimentar, fie ca subiect (postpus verbului): *A plecat prima., Au reușit toți*. Dezambiguizarea se face prin lexicalizarea subiectului (*Andreea a plecat prima., Candidații au reușit toți.*) – situație în care pronumele sau numeralul are funcție sintactică de predicativ suplimentar (și poartă accentul frastic) – ori prin introducerea unor determinări suplimentare (*A plecat prima din stânga.*), în acest caz pronumele sau numeralul având rol de subiect (GALR II 2005: 188 și 308; Stati 1972: 79). Aceeași confuzie se face, în condiții similare, între *A ajuns [acolo] primul.*¹ [verb predicativ + numeral ordinal, subiect] și *A ajuns [acolo] primul.*² [verb copulativ + numeral ordinal, nume predicativ].

Unele construcții cu apoziții prezintă similitudini formale cu structurile juxtapuse, iar distincția dintre ele se realizează și cu ajutorul acordului. Dacă două nume juxtapuse, aflate în poziția sintactică de subiect, sunt fiecare la singular, sintagma este apozitivă când acordul cu predicatul se face la singular: *Tânărul acela, prietenul ei, era de față.* (al doilea termen funcționează ca o redenumire a primului; de asemenea, izolarea construcției prin virgule infirmă ipoteza interpretării celui de-al doilea nominal ca o parte a subiectului multiplu); deci, dacă subiectul este unic la singular și e însoțit de o apoziție, acordul nu se face la plural, intonația și punctuația fiind dezambiguizatoare (*Profesorul, prietenul tău, n-a venit.*). Dacă cele două nume juxtapuse propun o interpretare asociativă de subiect multiplu, așa cum o demonstrează și absența virgulei după cel de-al doilea component, acordul se face la plural, iar varianta apozitivă este exclusă: *Tânărul acela, prietenul ei erau de față.* (GALR II 2005: 625).

Uneori, baza și apoziția se află într-o aparentă relație de coordonare copulativă sau disjunctivă, dar coreferențialitatea lor și acordul predicatului la singular infirmă ipoteza subiectului multiplu: *Mama și (totodată) profesoara mea m-a învățat să scriu.* (este vorba despre una și aceeași persoană) (GALR II 2005: 367)¹; cf. și *vărul meu și al Danei*, cu anaforicul *al*, adesea ambiguu, oscilând între valoarea coreferențială („vărul meu este și vărul Danei”) și cea de similitudine categorială („vărul meu și vărul Danei”).

*

Unitate sintactică implicată în omonimia gramaticală (între diverse structuri ambigue), subiectul reprezintă o parte de propoziție care a suscitat, de-a lungul timpului, un interes special în rândul specialiștilor lingviști, fapt dovedit de numeroasele volume sau studii consacrate lui.

¹ Cf. și exemplul similar „Iaca ce-mi scrie frate-meu și moșul [subl. n. – F.-M.B.] vostru.” (Creangă 1983: 82).

După cum se observă, atari situații de omonimie sintactică apar relativ frecvent în comunicare, fiind favorizate de caracteristicile morfologice (în primul rând, de formele cazuale identice) sau de topică ale limbii. Confuzia cu alte părți de propoziție (complementul direct, circumstanțialul de timp sau cel sociativ, apozitia, numele predicativ, elementul predicativ suplimentar) este strâns legată (și chiar favorizată) inclusiv de exprimarea morfologică, altfel spus, de trăsăturile gramaticale ale părții de vorbire respective; în consecință, pentru dezambiguizare, se face apel la diferite mijloace, printre care se numără articularea, dublarea clitică, modificarea topicii, intonația etc.

Așadar, deși rămâne o problemă de morfosintaxă, omonimia gramaticală trebuie studiată în relație cu semantica sau fonetica, reprezentând un caz tipic de interdependență între compartimentele limbii (fonetică – morfologie – sintaxă – lexic). Româna deține un repertoriu însemnat de tipuri de enunțuri cu structură (virtual) ambiguă, a căror analiză atentă va facilita, desigur, clasificarea lor după diverse criterii și stabilirea raportului dintre omonimia sintactică reală și cea potențială.

Referințe bibliografice:

- AVRAM, Mioara 1997: *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas.
- BĂCILĂ, Florina-Maria 2001: *Omonimia între sincronie și diacronie*, in „Analele Universității de Vest din Timișoara”. Seria științe filologice, XXXIX, p. 117-134.
- CRAȘOVEANU, D. 2002: *Categorii sintactice necircumstanțiale*, Timișoara, Editura Mirton.
- DASCĂLU-JINGA, Laurenția 2001: *Melodia vorbirii în limba română*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- GALR II = * * * 2005: *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- GUȚU ROMALO, Valeria 1973: *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- HRISTEA, Theodor (coord.) 1984: *Sinteze de limba română*, ediția a III-a revăzută și din nou îmbogățită, București, Editura Albatros.
- IRIMIA, Dumitru 1997: *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela 2003: *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, București, Editura Humanitas Educațional.
- PETRE, Ileana 1978: *Precizări cu privire la termenii neutralizare, omonimie, sincretism în lingvistica românească*, in „Analele Universității din Craiova”. Seria științe filologice, VI, p. 131-133.
- STATI, Sorin 1972: *Elemente de analiză sintactică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- TOMA, Ion 1996: *Limba română contemporană. Privire generală*, București, Editura Niculescu SRL.

Surse:

- CREANGĂ, Ion 1983: *Povești, Amintiri, Povestiri*. Ediție îngrijită și repere istorico-literare alcătuite de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, București, Editura Minerva, ediția a III-a în seria „Patrimoniul”.